

Cmentarz żydowski w Bagnówce

Białystok, Polska

Wycieczka po cmentarzu

z

Pierwsze spojrzenie na Kopic Macewy

Dr. Heidi M. Szpek

Tłumacz, historyk, członek zarządu projektu renowacji cmentarza w Białymstoku Emerytowany profesor religii, *Central Washington University* (WA/USA)

Przetłumaczone przez:

Dr Andrzej Rusewicz, Przew. Stowarzyszenie Muzeum Żydów Białegostoku

Wstęp

Położony w Białymstoku Cmentarz Żydowski w Bagnówce jest największym zachowanym miejskim cmentarzem żydowskim w północno-wschodniej Polsce. ¹We wszystkich swoich szczegółach cmentarz ten odzwierciedla charakter życia i kultury żydowskiej od przełomu XIX i XX wieku do jej zniszczenia w latach pohołokaustowych w czasach komunizmu. Na przełomie 21st wieku, w nowym klimacie Rzeczypospolitej, trwają starania o przywrócenie dawnej godności temu cmentarzowi, co po nim pozostało. Starania były najpierw skoordynowane (2010-20170) przez Lucy Lisowską, prezes Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska-Izrael w Białymstoku, która pełni również funkcję białostockiego przedstawiciela przy Gminie Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie oraz niemieckiej, *Aktion Sühnezeichen Friedensdienste* (ASF). W 2016 roku *Projekt Odnowy Cmentarza w Białymstoku* podjął nowe strategie w renowacji z wykorzystaniem zmechanizowanego sprzętu wspomagającego renowację i utrzymaniem sankcji dla tych strategii przez Biuro Naczelnego Rabina Polski w 2019 roku. Od 2016 roku BCRP przejął inicjatywę w renowacji tego cmentarza.

W tym przewodniku można też po raz pierwszy przyjrzeć się macewom wydobytym właśnie z kopca na Bagnówce.

Pochodzą one z lat 1809-1852, co sugeruje, że ich proveniencją jest Cmentarz Rabiniczny pochowany obecnie pod Parkiem Centralnym w Białymstoku.

1. Wejście główne. W tradycji żydowskiej cmentarz często nazywany jest *beth olam* "domem wieczności". Bagnówka jest tak określona w aramejskiej modlitwie, zapisanej na szarej metalowej tabliczce, umieszczonej na szczycie pobielonej, otynkowanej bramy przy południowym (głównym) wejściu na ten cmentarz od strony ulicy Wschodniej:

Dom wieczności (*beth olam*), Bagnówka. Błogosławiony jesteś, Panie, Boże nasz, Królu świata, któryś cię prawnie ukształtował i prawnie podtrzymał, i prawnie doprowadził do śmierci, i zna twój całkowitą liczbę [lat], i gotów jest cię prawnie przywrócić i wskrzesić do życia. Błogosławiony jesteś, Panie, który ożywasz umarłych.

Pod tą tablicą, przypominającą zwiedzającym o czekającej ich sferze sacrum, znajdują się czarne, kute bramy, przez które zwiedzający uzyskuje dostęp i pierwszy rzut oka na największy cmentarz żydowski w północno-wschodniej Polsce - o powierzchni czterdziestu akrów (ok. szesnastu hektarów), który w szczytowym momencie, na początku lat 30. ubiegłego wieku, mógł pomieścić trzydzieści pięć tysięcy pochówków. Panorama ukazuje połowę ze stu prawie jednakowych rozmiarów sekcji tego *beth olam*, z których każda jest ograniczona trawiastymi alejkami biegnącymi zarówno z północy na południe, jak i ze wschodu na zachód. Drugie wejście znajduje się dalej na wschód przy ulicy Wschodniej, trzecie przy dawnej ulicy Cmentarnej na jego zachodniej granicy, a wejście dla służby przy jego północno-wschodnim narożniku. Cmentarz ten został założony w grudniu 1891 roku i funkcjonował do 1969 roku, z nielicznymi pochówkami, jednak w czasie II wojny światowej, kiedy to ograniczono pochówki do Cmentarza Getta. Obecnie około 15% grobów jest nadal oznaczonych nagrobkami.

Przy wejściu głównym od strony ulicy Wschodniej znajduje się modlitwa w języku aramejskim.

2. Pierwsze sekcje renowacji. Bezpośrednio przy wjeździe, po prawej stronie, znajdują się odcinki 3-5. Były to pierwsze sekcje intensywnej renowacji przeprowadzonej przez niemiecką organizację *Aktion Sühnezeichen Friedensdienste* (ASF) w latach 2010-2013. W tych sekcjach zwiedzający znajdzie reprezentatywne style nagrobków, symbole i napisy, które pamiętają różnorodny charakter białostockiej społeczności żydowskiej. Pierwszy nagrobek, po prawej, przy wejściu jest najstarszym zachowanym nagrobkiem na tym cmentarzu. Datowany na 27 grudnia 1891 roku dla Ity Ribah, córki R. Tsvi Ari, zaledwie trzy dni po pierwszym pochówku i poświęceniu cmentarza. Nagrobek ten

został odkryty i odrestaurowany w sierpniu 2022 roku. W przednim narożniku kwatery 3 znajdują się trzy bardziej rozbudowane pochówki (ozdobne sarkofagi i nagrobki) kupieckiej rodziny Trop z Białegostoku. Avraham Trop podobno wykonał zegar, który dziś stoi nad Pałacem Branickich.

Zachęcamy zwiedzających do zwrócenia uwagi na różnorodność nagrobków w tych sekcjach i podczas zwiedzania cmentarza. Granitowe obeliski kontrastują z tradycyjnymi nagrobkami z piaskowca aszkenazyjskiego, odzwierciedlając tradycyjny świat wczesnego Białegostoku, który znalazł się pod wpływem nowoczesności. Zwróć uwagę na różnorodność tradycyjnych żydowskich symboli pogrzebowych, np. świece upamiętniają kobiety, a dwie ręce uniesione w modlitwie - przodków z linii kapłańskiej (cohen). Połamane drzewa i zerwane kwiaty obrazują koniec życia. Sporadycznie pojawiają się również symbole ludowe, takie jak regionalny chaber.

Najstarszy zachowany do dziś nagrobek, 27 grudnia 1891 r.

3. Teren Domu Dozorcy i budynków Towarzystwa Pogrzebowego. Tuż przy wejściu głównym, po lewej stronie, znajduje się duże, porośnięte trawą wzgórze. Niedawno wykonany wykop oraz mapa z 1937 roku, znajdująca się na tablicy informacyjnej na ścianie zewnętrznej w pobliżu głównego wejścia, ujawniają, że w tym miejscu spoczywa trójdzielna konstrukcja z cegły, która funkcjonowała zarówno jako Dom Dozorcy, typowy dla wiejskich cmentarzy żydowskich, jak i dom pogrzebowy używany przez *Hewra Kadisza* (Towarzystwo Pogrzebowe) do przygotowania i opieki nad ciałem do momentu pochówku. Na zachowanej pocztówce z 1916 r. z Cmentarza Cholerycznego przy ul. Bema w Białymstoku widnieje jeden z takich obiektów. Odległość od Białegostoku i Bagnówki mogła początkowo wymagać, aby dozorca mieszkał na miejscu, co spowodowało konieczność budowy dwóch obiektów.

Obok tego wzgórze znajdują się stopy i pojedyncze nagrobki zwrócone z różnych miejsc w całym Białymstoku. Prawdopodobnie stały one kiedyś na Cmentarzu Rabinicznym lub na Cmentarzu Cholerycznym w Białymstoku. Tutaj też znajduje się duży głaz megalityczny, ostatni nagrobek ze Starogo Cmentarza Rabinackiego, obecnie Parku Centralnego, przeniesiony w 2007 roku. Pod baldachimem drzewa zwiedzający może zobaczyć także nagrobek z Bagnówki, przerobiony na kamień od ostrzenia. W sierpniu 2022 roku kamień ten został zwrócony.

Domki dozorczy i Towarzystwa Pogrzebowego pod wzgórzem.

4. Sekcja 1. Odrestaurowana w latach 2013-2017, w tej sekcji znajdują się jedne z najstarszych nagrobków najbardziej zasłużonych dla Białegostoku członków społeczności. Znajdziemy tu np. nagrobki Avrahama Ber Gotlobera (zm. 1899), jednego z oryginalnych *maskilim* (intelektualistów), który uczynił Białystok jednym ze swoich domów; Naphtali Hertz Neymark (zm. 1893), kupca i założyciela bet midraszu Neymark, z najdłuższą inskrypcją na tym cmentarzu, która odnotowuje jego wypadek z wózkiem w St. Petersburgu i wynikającej z tego opłaty, która zapewniła fundusze na założenie jego *bet ha-midraszu*; oraz Pelte Halberstam, najstarsza córka czolowego białostockiego przedsiębiorcy i biznesmena, Izaka Zabłudowskiego, i żona Eliezera Halberstama, który przyniósł *Haskalę* (Oświecenie) do Białegostoku.

Mały nagrobek kupca Neymarka (z prawej, zm. 1893). Za jego nagrobkiem znajduje się wysoki obelisk *maskila* Avrahama Ber Gotlobera (zm. 1899). (Seksja 1).

W pobliżu frontu tej części znajduje się również grób Sory, żony Józefa *Zamenhofs* (zm. ok. 1900), ciotki Ludwika (Lajzera) *Zamenhofs*, twórcy esperanto. W pobliżu frontu tej części stoi odrestaurowany niedawno megalityczny pomnik dyrektora banku Dora Chwolesa (zm. 1906). Po dziesięcioleciach leżenia twarzą w ziemi, nagrobek ten został ponownie postawiony w 2016 roku, przy użyciu zawiesi i łyżki koparki. Stojąc na wysokości ponad siedmiu stóp i ważąc prawie 1,5 tony, może być największym zachowanym pomnikiem na Bagnówce.

Dwujęzyczny, hebrajsko-rosyjski napis Chwolesa brzmii:

"(Hebrajski): *Macewa* na grób Reb [Pana] Dawida, syna Reb Aharona Chwolesa, jednego z pozostałych intelektualistów dawnego pokolenia.

Ręka i imię jest jego wśród mądrych Izraela. Urodził się w mieście Vilna. Zmarł 21st Tevet 5667 w 72 roku dni swojego życia. Jego trud i uczenie jego pracy niewątpliwie widać w jego owocnym

życiu. Niech jego dusza będzie związana więzami życia wiecznego. (rosyjski) Dyrektor banku, David Aron Khvoles, zmarł 25 grudnia 1906 r. w 72. roku życia życie charytatywne. Pokój twoim prochom, Kochany mąż i ojciec".

5. Sekcja 7. Przywrócona w latach 2015-2018 sekcja (w pobliżu centrum) oferuje wyraźne rzędy dla profesjonalistów. Inskrypcje pamiętają np. dr Zalmana Flatte (zm. 1921); Provizora (= rosyjski termin, wysoko wykształcony farmaceuta) Eliyahu Shmuela Gluka (zm. 1902); fabrykanta tekstyliów Kopla Zabłudowsky'ego (zm. 1898); kupca Nathana Faulknera (zm. 1896), pochodzący z Odessy i Taganrogu; porucznik i student medycyny Julian Heublum (zm. 1920); oraz dwujęzyczny napis kobiety-lekarka dr Sheyne Lea (Sophia) Garfinkel Kuricki (zm. 1919). Zwiędzający znajdzie tu również kilka panoram ludowych, które podkreślają kobiecą dziedzinę. W tej części zachowało się również kilka megalitycznych pomników w stylu drzewiastym, które wydają się być przeznaczone dla młodych kobiet o rosyjskim pochodzeniu.

W sekcji 7 znajduje się nagrobek porucznika i studenta medycyny Juliana Heubluma (z prawej, zm. 1920), megalityczny pomnik w stylu drzewa dla Ester Wolkomirskiej (zm. 1908); nagrobek dr Flattie (zm. 1921), białostockiego lekarza przez ponad 20 lat.

W bardzo ostatnim rządzie (środkowym) sekcji 7 stoi mały malowany nagrobek, nazwany "the Ali", a obecnie odrestaurowany. Odkryty w 2017 roku przez wolontariuszkę Ali Flagler, takie małe malowane betonowe nagrobki mogły być używane do czasu, gdy rodzina mogła sobie pozwolić na formalny nagrobek.

'Kamień 'Ali' wspomina Eliyahu syna Nahuma Helersteina, ur. 1895, zm. 1919.

Na lewo od sekcji 7, na skraju sekcji 12 znajduje się również odrestaurowany nagrobek kupca Tsvi, przedstawiający dwa 12-punktowe kaczki (*tsvi*) w walce. Jego inskrypcja nosi tytuł "ziemia Tsvi". Napis Tsvi Konica jest wykonany jako wiersz akrostychiczny, który wspomina jego zawód poprzez język podróży, w tym jego nagłą śmierć na dworcu kolejowym, miejscu spotkań kupców i ludzi zamożnych w 20th wieku.

Ziemia Tsvi.

[TsV] Gospodarz dni swoich wypelniał żyjąc w drodze.

[Y] Droga była wspaiała, ale nić jego życia została skrócona.

[B] Dworce (domy autostrad) były dla niego wieczną autostradą.

[N] rozciągnął się, by tam odpocząć, ale stamtąd szedł do swego wiecznego życia.

[MR] Gorzko płakała i wyla jego żona i synowie. [D] Jego duma i potomstwo nie mogą otrzymać rekompensaty za to, że ich chwala została wzięta.

[Niestety, w spustoszeniu jego dni! To on jest cennym uczonym, honorowym kupcem, naszym nauczycielem R. Tsvi, synem R. Mordechaja Błogosławionej pamięci, Konica, od osadników ze Słonimia. Zmarł w wigilię Świętego Szabat 17 Adar roku 5671 [4 marca 1911] jako skrócona era/הבטח.

6. Sekcja 2. Przywrócony z lat 2015-2017. Ostatni rząd tej sekcji oferuje przejmujący komentarz do jednej surowej rzeczywistości życia kobiet - śmierci związanej z porodem. Oto osiem nagrobków, które pamiętają kobiety zmarłe podczas "pologu" na przełomie XIX i XX wieku, co zostało odnotowane w ich inskrypcjach. Po lewej stronie w tym rządzie niejasna jest przyczyna śmierci Nehamy Lea Berenbaum (zm. 1908; jej epitafium kończy się napomnieniem w jidysz "Dzieci pamiętajcie o swojej matce!". Dwa rzędy przed tym rzędem pochówków kobiet znajduje się stylizowany na drzewo nagrobek Pinhasa Topolskiego (lat 18), zmarłego w 1903 r. W pobliżu kompleksu memorialnego, w samym centrum cmentarza, znajduje się kolejny pomnik w kształcie drzewa, który opowiada o losach trzech młodszych braci Pinhasa.

Kobiety, które zmarły "w zamknięciu" na przełomie XIX i XX wieku. (Część 2) W tle, po prawej stronie, znajduje się główne wejście.

7. Punkt widokowy. Stojąc na wzgórzu przy głównej arterii północ-południe, w połowie drogi pomiędzy głównym wejściem a ohelem (mauzoleum) rabina Halperna, odwieczający ma bardzo prowokujący widok 360° na cmentarz i jego otoczenie. Od razu rzucają się w oczy obszary wymagające renowacji w lasach i trawiastych częściach wschodnich. Jednak renowacja centralnych części cmentarza przeprowadzona przez BCRP w latach 2017-2019 przywróciła mu dawną świetność. Poza murami cmentarza łatwo dostrzec porządek Cmentarza Katolickiego oraz codzienne życie, które toczy się na okolicznych ulicach mieszkalnych.

Widok na główne wejście z pagórka.

8. Ohel naczelnego rabina Chaima Hertz Halperna i miejsce pochówku naczelnego rabina Szmuela Mohilewera. Na tym wzgórzu znajduje się *ohel*, czyli namiotowe mauzoleum rabina Chaima Hertz Halperna, które przypomina o tradycjonalistycznych początkach Białegostoku. Rabin Halpern służył jako rabin w Białymstoku przez ponad pięćdziesiąt lat i jako naczelny rabin Białegostoku od około 1900 do 1919 roku. Jego zwolennicy wzniesli tę budowlę nad jego grobem w 1922 r., o czym informuje wyblakły napis na pobielonej południowej ścianie *ohelu*, zastąpiony w 2013 r. przez granitową tablicę. Inskrypcja rabina Halperna nie zachowała się już w *ohelu*, ale zachowała się w *Pinkos Białystok* (Kronika Białegostoku) Abrahama Samuela Herszberga. W tej części pochowanych jest również wielu rabinów i uczonych. Dwa odcinki na zachód od *ohelu* znajduje się nagrobek syna rabina Halperna, Yehoshua Yisrael (zm. 1931). Jest on zapamiętany jako rabin i uczony w trzecim pokoleniu. Jego ojciec rabin Halpern (zm. 1921) i dziadek rabin Jom Tow (Lippele) Halpern (zm. 1879) byli naczelnymi rabinami w Białymstoku.

Jeden odcinek na północ znajduje się fundament dawnego *ohelu* rabina Szmuela Mohilewera. Rabin Mohilewer był naczelnym rabinem Białegostoku od 1883 roku do swojej śmierci w 1898 roku. Poświęcił ten cmentarz i był wczesnym ordynikiem religijnym syjonizmu. Należący do Mohilewera bet midrasz stoi do dziś przy ul. Branickiego w Białymstoku. O jego poparciu dla syjonizmu przypomniano sobie, gdy kości zostały wydobyte z Bagnówki i ponownie pochowane w Izraelu pod koniec XX wieku w Peta' Tikva, mieście, w którym jako pierwszy zachęcał białostockich pionierów do osiedlania się. W tym miejscu planowany jest symboliczny *ohel* na jego pamiątkę. Prace konserwatorskie w 2018 r. ujawniły, że pozostałe zachowane nagrobki w tej sekcji należą również do rabinów i uczonych rabinicznych.

Ohel rabina Chaima Hertz Halperna (zm. 1919), który w latach 1900-1919 pełnił funkcję naczelnego rabina Białegostoku. W sąsiedniej części stał niegdyś ohel naczelnego rabina Szmuela Mohilewera (zm. 1898), który pełnił tę funkcję w latach 1883-1898.

9. Zespół Memorialów. W centrum tego cmentarza stoi czarny słupek, który służy jako pomnik ofiar przemocy w latach 1905 i 1906. Nazwiska na słupie upamiętniają osiemdziesięciu żydowskich mężczyzn, kobiet i dzieci, którzy zginęli w pogromie w 1906 roku. Na filarze zapisano również nazwiska osób, które zginęły w miesiącach

poprzedzających ten pogrom, w czasie zmagania sił antycarskich z wojskami polskimi i rosyjskimi w Białymstoku: czterdziestu dwóch Żydów zabitych w masakrze 30 lipca 1905 r. oraz pięciu Żydów zabitych podczas szturm na więzienie miejskie 31 października 1905 r. Na fasadzie zachodniej (strona główna), u góry, znajduje się historyczny opis Pogromu:

Pamiętka smutku dla nas, mieszkańców Białegostoku i dla całego domu Izraela, ten słup jest świadkiem dla nas i dla naszych synów, że w dniach 21, 22, 23, 24, 25 do miesiąca Sivan roku 5666 (1-5 czerwca, 1906 [OC]) mieszkańcy tego miasta wpadli na naszych braci, synów Izraela, plądrując w południe domy i dobytek, i zamordowali około 80 mężczyzn, kobiet i dzieci, przez rozstrzelanie, przez szeligtę (rytualne podcięcie gardła, rzeź), przez uduszenie, przez spalanie, a w pozostałej części przez śmierć od ran.

Na dole tej samej fasady znajduje się pełen patosu poemat "Filar smutku" autorstwa Zalmana Schneoura, przodka Szeura Zalmana z Liady, założyciela ruchu Chabad (ultraortodoksyjnego). Oprócz tego Filaru Pamięci przed nim i w sąsiednim sektorze 26 stoją macewy, które służą jako symboliczne groby ofiar. Przed filarem stoi również pomnik 25-letniej bundystki Ester Riskind, która zginęła w czerwcu 1905 roku (masakra w szabat Nahamu), wzniesiony przez jej przyjaciół w piątą rocznicę jej śmierci. Kilku zmarłych upamiętnionych na tych macewach jest również wspomnianych przez epitafia na nagrobkach w sekcjach poza obszarem pomnika, co wskazuje, że nie wszystkie ofiary zostały pochowane w zbiorowej mogile. Zespół Memorialów został odrestaurowany w latach 2014-15, ostatnio odrestaurowano (sierpień 2022) zachodnie rzędy tej części. Planowana renowacja filaru rozpocznie się w 2022 roku, z dodatkowymi badaniami w tym zakresie. zwłaszcza, że nowe dowody kwestionują pierwotną lokalizację tego filaru i miejsce masowej mogiły.

Fasada frontowa czarnego słupa upamiętniającego ofiary masakry z 1905 i pogromu z 1906 roku. Przed filarem stoją pamiątkowe macewy, na zdjęciu pomnik bundystki Ester Riskind stoi na prawo od niego.

Na NW rogu sąsiedniego odcinka, pod zagajnikiem dębów spoczywa prosty glazowy nagrobek. Stoi on na niedawnym pochówku (sierpień 2022) kości ludzkich znalezionych przy niedawnym wydobyciu 123 nagrobków z kopca, znajdującego się na daleko na wschodzie nieużywanej ziemi Bagnówka. Nagrobki i szczątki ludzkie pochodzą najprawdopodobniej z Cmentarza Rabinicznego zasypanego obecnie pod Parkiem Centralnym w Białymstoku. Macewy te opisane są w dalszej części przewodnika.

Miejsce pochówku szczątków z grodziska w Bagnówce.

W sąsiednim kwaterze 31 znajduje się nagrobek Alfreda Simenauera, żołnierza, który zginął w bitwie pod Waniewem w 1915 r., ale został przywieziony do Białegostoku na pochówek dopiero w 1930 r. W pobliżu znajduje się również stylizowany na drzewo pomnik trzech młodych braci Topolskich w wieku od 4 do 8 lat, którzy zginęli w pożarze, jaki prawdopodobnie miał miejsce w ich domu nad rodzinną fabryką szkła w lutym 1908 roku. Przyszła rekonstrukcja może ujawnić, że Zespół Memorialny obejmuje także ofiary innych nienaturalnych okoliczności.

Nagrobek żołnierza z I wojny światowej, Alfreda (Aharona) Simenauera (zm. 1915). Z tyłu, po lewej stronie, nagrobek trzech braci Topolskich "którzy spłonęli w pożarze" (zm. 1908).

10. Spustoszenie 1920 roku. W kwaterze 60 stoją dwa drzewiaste pomniki rodzeństwa Eliezera (lat 21) i Goldy (lat 17) Zabłudowskich, których epitafia informują o ich przedwczesnej śmierci wśród "spustoszonych dni". Ich wiek i rok sugerują, że mogli być członkami grupy rewolucyjnej, w kontekście wydarzeń wojny polsko-bolszewickiej (1919-1921). W pobliskiej kwaterze 76 stoi niedrogi betonowy nagrobek naśladujący kształtem tradycyjną aszkenazyjską macewę. Napis upamiętnia śmierć dziewięcioletniej dziewczynki w pogromie w sierpniu 1920 r:

Kwiat jest świeży; kwiat jest delikatny. / Zanim w pełni dojrzał, został wyrwany, zabity...

Tu leży w cieniu pola, / schronienie znajduje dziecko Dabe, córka Reb Chaim Ha-cohen, Kaplanski, która zmarła przed (swoim) czasem w dziewiątym roku do dni swojego życia 5 dnia Elul 5680 [19 sierpnia 1920].

Odcinek 60 został poddany renowacji, odcinek 76 jest sezonowo pochłaniany przez las. Zwłaszcza te odcinki wstępnie sugerują, że pochówki związane są z opustoszałym czasem wojny w latach 1919-20.

(Po lewej) Pomniki rodzeństwa, Eliezera (z przodu) i Goldy (z tyłu) Zabłudowskich, którzy zginęli w opustoszałych czasach 1920 roku. (sekcja 60). (Po prawej) Nagrobek młodej dziewczynki, Dabe Kaplanski, która zginęła w sierpniowym pogromie 1920 r. (Dział 76)

11. Las i mur cmentarny. Kilka lat temu młody las porastał prawie 50% powierzchni cmentarza. Obecnie, dzięki postępowi w karczowaniu, około 30% pozostaje pod baldachimem niedojrzałych drzew i roślinności. Pod tym gęstym lasem i liśćmi można znaleźć nagrobki w różnym stanie nieładu. Niektóre próby udokumentowania tych nagrobków zostały podjęte na początku XXI wieku, ale konieczne są systematyczne działania renowacyjne. Należy zachować ostrożność podczas zwiedzania tego lasu ze względu na jego nieład i obecność dzikich zwierząt. Jelenie, rude lisy, a także kleszcze i komary odstraszać zwiedzających. W końcu las ten ustępuje miejsca mурowi oddzielającemu Bagnówkę od przylegającego do niej Cmentarza Katolickiego.

Obalone pomniki, zagrzezione w lasach cmentarza, czekają na renowację.

Odrestaurowana ściana północna przylega do Cmentarza Katolickiego, 2010 r.

12. Puste odcinki? Od drugiego wejścia na Wschodniej w kierunku Zespołu Memorialnego znajdują się odcinki, które wydają się być niemal pozbawione nagrobków. Prace renowacyjne w latach 2018-19, 2022 ujawniają, że nagrobki mogą jeszcze dziś spoczywać pod warstwami trawy i wierzchniej warstwy gleby. Prace renowacyjne rozpoczną się tutaj w 2023 roku i będą kontynuowane aż do ich zakończenia. Dziś wygląd tych pustych fragmentów stanowi niezwykle przekonujący komentarz wizualny na temat braku życia żydowskiego i żydowskiego dziedzictwa we współczesnym Białymstoku.

Przed prawie pustymi kwaterami stoją nagrobki krewnych wczesnego białostockiego fabrykanta wótkienniczego Sender Blocha (kwatery 4).

13. Kopiec Macewa. Rzeka glazów nagrobnych i jedna megalityczna granitowa stela tymczasowo przechowywana wzdłuż tej południowej ściany została wydobyta z kopca w sierpniu 2022 roku, znajdującego się przy Ul. Boya-Zeleńskiego, na nieużytkowanym terenie należącym do cmentarza w Bagnówce. Datowane są na lata 1809-1852, co sugeruje, że ich proveniencją jest cmentarz rabinacki (ok. 1781-1900) pochowany obecnie pod Parkiem Centralnym w Białymstoku. Przed 1831 rokiem nie istniał żaden inny cmentarz dla białostockiej społeczności żydowskiej. Od dawna znany jest kopiec macew ze szczątkami ludzkimi, usypany w tym miejscu w latach 60. XX w. podczas budowy siedziby Komunistycznej Partii w Białymstoku. Badania inskrypcji rozpoczęła dr Heidi Szpek, ujawniając paralele z napisami na Bagnówce, a także paralele z nagrobkami w pobliskiej Choroszczy i aż w odległej Birzy na Litwie. Jedyne nazwiska wyraźnie odnotowane to Halpern, Lipshitz z Brestowicz, oraz trzy miasta: Tiktin (Tykocin), Orla i Choroszcz, wszystkie miasta wojewódzkie.

Pierwszym wydobytym nagrobkiem był nagrobek Cwi Hirsza b. Awrahama (zm. 4 października 1831). Obecność *cwi* (=hebrajski *jeleni*) na cmentarzu sprawiła, że to pierwsze odkrycie miało mistyczny charakter. Najstarszy nagrobek upamiętnia Rachele, córkę R. Icchaka (zm. 5 czerwca 1809). Jest to być może najstarszy zachowany nagrobek z białostockiej gminy żydowskiej. Rozważmy kontekst historyczny ich życia w Białymstoku tuż po śmierci hrabiny Izabelli Poniatowskiej Branickiej (zm. 1808), gdy Polska znajdowała się jeszcze pod hegemonią Rosji, Prus i Austrii, a Białystok został przyłączony do Rosji w 1807 roku.

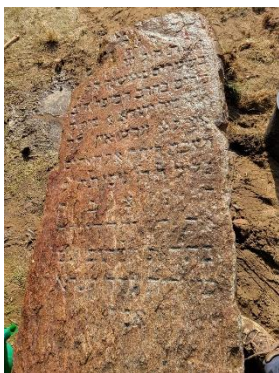
Nagrobek Cwi stoi na początku rzeki macew kopcowych.

Nagrobek Racheli, córki Icchaka, zm. 1809, jest najstarszą zachowaną macewą kopcową.

W sumie wydobyto 122 nagrobki w stylu glazów. Jeśli spojrzymy na fragment obecnie sąsiadujący z tymi nagrobkami, zobaczymy podobne kamienie, co sugeruje, że ten styl nagrobka był nadal używany. Pamiętajmy też, że najstarszy zachowany nagrobek na Bagnówce, widziany na początku tej wycieczki, jest również glazowy. I przypominając sobie nagrobek w stylu glazu znajdujący się obok kopca dozorczy, przeniesiony z Parku Centralnego w 2007 roku.

Z kopca wydobyto też niespodziewanie jedną megalityczną różaną granitową stelę. Mierzy ona 3 m wysokości i waży ponad 2 tony. Nazwana "Miriam" od imienia zmarłej, którą wspomina ta inskrypcja, Miriam była córką Jehudy z Orli; zmarła 26 marca 1840 roku. Orla była jednym z dwóch ośrodków żydowskich na Białostocczyźnie. Jej epitafium opisuje ją także jako "kobietę mężną" (Pwt 31:10) z fragmentami tego przysłowia wychwalającego kobiety żydowskie i kończy się krótką modlitwą: "Ożywisz ją w smartwychwstaniu umarłych wraz z resztką Twojego ludu, o Izraelu".

"The Miriam"

Glądając te macewy, zwróćcie uwagę także na te wyjątkowe nagrobki:

#68 Zwróć uwagę na piękny ludowo-artystyczny chałber i ozdobne linie oraz zabawną kaligrafię. Chałbry można znaleźć na nagrobkach w Bagnówce i na cmentarzu regionalnym w Choroszczy.

"Tu leży skromna kobieta, pani Rivkeh, córka Oszera Zeliga. Zmarła w dniu 1 Sukot 5583 (30 września 1822). Niech jej dusza będzie związana więzami życia wiecznego."

#109 Zwróć uwagę na duże, prymitywne litery przy napisie Rachel, córka Joela (zm. 27 marca 1835). Zbyt duże litery odnotowywane są w starożytnych epitafiach. Ale dlaczego?

#Pod numerem 106 znajduje się nagrobek "cudownego bogobojnego uczonego, naszego nauczyciela i rabina, Chaima Mosze, syna naszego nauczyciela i rabina Jehoszuy Zeliga (zm. 19 października 1847). Jest on również opisywany jako "maggid z Choroszczy"! Choroszcz była pobliskim miastem, które również podlegało jurysdykcji Tiktin (Tykocin) i może być miejscem, gdzie pierwsi Żydzi białostoccy grzebali swoich zmarłych przed założeniem cmentarza rabinackiego w około 1781 roku. *Maggid* to rodzaj żydowskiego wędrownego kaznodziei i gawędziarza. Przyszłe badania mogą ujawnić niektóre szczegóły jego życia i podróży ... ale na razie wyobraź sobie Podlasie we wczesnych i średnich latach XIX wieku i religijne i mistyczne historie, które mógł opowiedzieć!

Sekcja 5, po prawej stronie przy wejściu głównym, zachowuje dziewięć unikalnych improwizacji Lwa Judy.

Bibliografia

Bagnowka: A Modern Jewish Cemetery on the Russian Pale, by Heidi M. Szpek. iUniverse, 2017. Dostępny: www.amazon.com

Bagnówka. Epitafia żydowskie, 2022. www.jewishepitaphs.org

Projekt renowacji cmentarza w Białymstoku www.bialystokcemeteryrestoration.org

Spoleczne Muzeum Żydów Białegostoku i regionu www.jewishbialystok.pl

Szlak Dziedzictwa Żydowskiego w Białymstoku <http://szlak.uwb.edu.pl/indexen.html>

Wirtualny Sztetl - Białystok [Historia | Wirtualny Sztetl \(sztetl.org.pl\)](http://Historia | Wirtualny Sztetl (sztetl.org.pl))

Macewa Ester Frajdy (zm. 1849) pamięta, że zmarła ona w związku z porodem. Zwróćmy też uwagę na kolor tego kamienia, który jest podobny do najstarszego kamienia w Bagnówce, w pobliżu wejścia, oraz do kamieni w części przylegającej do rzeki macew kopcowych.

© Heidi M. Szpek, 2022. Wszystkie fotografie są własnością autora, Franka Idzikowskiego lub BCRP, chyba że zaznaczono inaczej.

